

XLI. ARADI RÁ CZOK A KURUCZVILÁGBAN.

Tököli aradi rácz ezredes első rablásai. A bélfenyéri veszedelem. Aradi rácz katonai lázadás. Tököli újabb támadásai. Károlyi Sándor tervezései. Tököli kitüntetése. A szerb püspökség székhelyének áttétele Fenőből Aradra. A sarkadiak visszaverik az aradiak támadását. Arad ostroma és tervrajza 1707-ben. A sarkadiak elfogják Tökölit. A török Aradot szeretné. Tököli kiszabadulása és újabb portyázásai. A fölkelők ügyének hanyatlása. Arad emelkedése.

Száz esztendővel azelőtt kelt szárnyra Balassa Bálint éneke :

»Vitézek, mi lehet e széles föld felett
Szebb dolog a végeknél?!»

Ezeket a végeket most Landmiliz, Csardakenvolk (mozgó csapat) őrizte, rácz rokkantak és kiváltságosak (exempti) művelték, s a rácz Popovics *Tököli* (Tekelijá) János ezredes főkapitánysága alatt álltak. Jóformán el sem helyezkedtek még, a midőn 1703-ban ezt a Hinterlandot a «császár» fegyverre szólította a «lázádo» magyarok ellen, kik II. *Rákóczi* Ferencz alatt még egyszer fölkeltek szabadságuk oltalmára.

Arad történetének éppen most elbeszélt fejezete is mutatja, mint bánt a bécsi kormány a magyarsággal, melynek tehát életre, halálra kellett küzdenie, ha alkotmányos, szabad államból az uralkodóház egyszerű dominiumává nem akart alásülyedni. Alig lépett Rákóczi Vereczkénél magyar területre (1703. júl. 4.) s tíz nap múlva alig erőszakolta ki Tisza-Becsnél a Tiszán való átkelést, Beckers váradi cs. parancsnok hívására Bihar éjszaki részében oly gyorsan megjelentek *Tököli* aradi főkapitány aradi, gyulai, jenei és belényesi rácz hadai, hogy július 26. Pocsajnál már meg is ütközhetek Bóné András ezeres-kapitány hadaival. Kis Balázs váradi rácz ezredes és Böck őrnagy csapataival egyesülve, a hídnál visszanyomta 500 főnyi előcsapatát s ezt az 1000 főre rugó dandárral együtt Diószegig üldöztvén, 6 zászlót elvett, Diószeget fölégette s a Berettyó mellett levő falvakat sorra rabolta¹⁾. A Sárrétről azután tovább menve, fölverte Karczag-Újszállást, Kún-Madarast, Kabát, Derecskét, Püspök-Ladányt, Földest és Bărăndot, mire a fejedelem aug. elején 8—900 huszárt kül-

¹⁾ *Thaly*, Bercsényi család, III. 21.

dött üldözésére, de be nem érthette többé. A rácok sok kárt tettek ugyan, de meg nem akadályozhatták, hogy (aug. 3.) Debreczen városa lelkesedve ne fogadja be Rákóczi és Bercsényi hadait. Bercsényi azután egészen Gyuláig portyázott, s különösen Sarkadot jól megerősítvén, ennek vitéz őrsége nem-egyszer hozta zavarba az aradi és jenei rácokat. Ezeket a fejedelem Székelyhídon aug. 9., Bercsényi fő-generális pedig Tokaj alatt szept. 17.-én nyíltan felszólította, harcoljanak a magyarokkal együtt a hazáért s akkor nemcsak szabadalmaikban tartja meg őket, hanem olyan kiváltságokkal is megajándékozza, a milyenekkel a hajdúvárosok élnek; pátenseik azonban épp oly foganatlanok maradtak, mint a hozzájuk küldött *Deák* Ferencz ezeres-kapitány rábeszélései!).

A rácok legnagyobb része, melyet pópáinak beszéde s a kínáló zsákmány egyaránt izgatott, az egész hadjáratban kitartóan küzdött az uralkodóház mellett. 1703. augusztusa végén pl. azt a megbízatást nyerte Tököli, hogy Váradra bekísérje a Beckers helyett várparancsnokká kinevezett gr. Fels Ferencz tábornokot, ki Jenőn volt látogatóban s onnan a mindenfelől portyázó kuruczok miatt ki nem mozdúlhatott. Löffelholz aradi parancsnok 1200 (más hírek szerint több száz németen kívül 2000) rácot rendelt Tököli mellé, ki Váradra baj nélkül bevitte Fels tábornokot; mikor azonban haza akart térni, *Bóné* András a maga s *Majos* István és *Bozóky* Pál lovasaival — mintegy 5000 emberrel — utána eredt s Bélyenyérnél szept. 1. ütközetre kényszerítette. Tököli a németeket, *Stolz* kapitány vezetése alatt, csapata közepén, a rácokat pedig a szárnyakon állította föl s egyideig felfogta a támadásokat, mikor a magyarok hátrálásra kényszerítették a rácokat. *Stolz* ugyan, egy erdőre támaszkodva, újra rendbehozta a futókat s már-már vissza is szorította az üldözőket, midőn a rácok zsákmányolni kezdtek s így meglephették és teljesen szétverhették őket a magyarok. 700 rácz esett el, de *Bozóky* és *Majos* ezredek is életökkel fizették meg a győzelmet²⁾.

Tököli futva érkezett haza Aradra. Ez, úgy látszik, mégis gondolkozóba ejtette a rácok egyrészét, ne fogadja-e el a Rákóczitól ajánlott barátságot. A szemlaki sánczban lakó rácok legalább föllázdak kapitányuk ellen s kijelentették, hogy nem engedelmeskednek az osztrák tiszteknek. Megbüntetésök sokáig késett, mert Tököli és Löffelholz csak tél elején kerültek haza Aradra a hadjáratból, a mikor azután a főkolompókat fej- és jószágvesztésre ítélték. Savoyai Jenő decz. 16-án mindakét tisztet szigorú eljárásra utasította. A szemlaki lázadók ellen habozás nélkül hajtsák végre az ítéletet, azokat pedig, kik nem akarnak a császáriakkal tartani, vagy éppen izgatnak is ellenök, fogassák el, vallassák keményen s esetleg fejvesztéssel büntessék. Másrészt azonban nagy titokban

¹⁾ *Thaly*, 25, 32—3, 38. — ²⁾ *Thaly*, Bercsényi, III. 47. *Gyárjás* a Századokban, 1868., 543—4.

arra intette Löffelholzot, hogy szép szóval, nagy ígéretekkel növelje a magyarok iránt való gyűlöletet s járjon el továbbra is oly tapintatosan, mint pl. Tökölivel szemben, kit a feleségének adott értékes ajándékokkal kötelezett le¹⁾. Néhány rácz család a büntetés elől az aradi oldalról a temesi törökök területére menekült, a mi különben nem gátolta *Ozmán* aga temesvári parancsnokot, hogy egész ártatlanul arra ne kérje, küldené meg neki Magyarországnak azt a térképét, a melynek páriját az aradi postahivatalban látta²⁾. Tököli futását egyébként is hasznukra fordították a kuruczok; Bélfenyér és Belényes alól előnyomúlva, szeptemberben már behódoltatták Zarándvármegye nagyobb részét, Halmágy vidékét s a bányavárosokat egészen a Marosig. Igen jellemző, hogy Zaránd *oláh* lakosai, még az ú. n. móczok is a kuruczokhoz csaptak át, Ribiczey László zarándi alispán gornyikjai pl. mindannyian s több oláh kurucz guerilla-csapatot alkottak³⁾.

Az aradi ráczok ellenben mindenképen ki akarták köszörülni a fegyverökön s hitelökön esett csorbát. November 18.-án 5 gyalog és 8 lovas zászlóaljjal már fölégették Belényes városát s vidékét s a lakosok minden marháját elhajtották. »Emberkár ugyan nem esett — írja tíz nap múlva Szappanos István, ki csak harminczadmagával védhette Belényest, — hanem egy Kapros György nevű strázsamestert meglőttek és egy *asszonyt* vágtak le.« De a ráczokból is elesett 25⁴⁾. Deczember elején ismét híre futott, hogy Aradnál újból gyülekeznek a ráczok, sőt egy csapatuk Simánd alúl ismét benyomult a Fejér-Körös völgyébe; mivel azonban Belényesben most nagyobb magyar őrség volt, megtámadni nem merte⁵⁾.

Tököli 1000 főnyi csapata csatlakozott Globitz szegedi s Löffelholz aradi parancsnok seregéhez, melylyel és a váradi őrség egy részével azután a császáriak 1704. január 7. megtámadták és szétverték a kuruczok bihari táborát; sokat fogságba ejtettek s *Fármay* Ferencz kapitányt és *Tordait* is levágták⁶⁾. Löffelholz fenyegetőzve követelte a debreczeniektől, hogy 24 óra alatt 30,000 frt sarczot fizessenek. Hadai január 10.-én már Diószegig kalandoztak s a Váradról hozott ágyúk segítségével annak sáncaiból is kiszorították a kuruczokat, mire Tököli 300 szekér zsákmánynyal tért vissza Aradra⁷⁾. A kuruczok közt azonban híre terjedt, hogy az aradi ráczok maguk is sokat, mintegy 900 embert vesztettek s hogy az aradi németekkel összeveszván, a Maros túlsó oldalán levő török területre költöztek volna át. A hír azonban melyet Tököli Belényesbe szökött titkáranak* előadására alapítottak, nem bizonyult valóznak⁸⁾. *Bóné* András febr. 22.

¹⁾ *Szentkláray*, I. 113—4. *Tört. Értesítő*, 1886., 133—4. — ²⁾ *Szentkláray*, I. 116. — ³⁾ *Thaly*, Bercsényi, III. 65. — ⁴⁾ *Thaly*, Archivum Rákócziánium, I. 187., 193., 247. és 251. *Osvalt* István aihadnagy levele november 20-ról u.-o. 181. — ⁵⁾ *U.-o.* I. 187. — ⁶⁾ *Károlyi* S. önéletírása I. 81. *Horváth*, VI. 328. — ⁷⁾ *Thaly*, Archivum, I. 201. *Briccius* György naplója (1693—1715.), 100 l. *Szács*, Debreczen tört. 708. — ⁸⁾ *Thaly*, Archivum, I. 204. Dobozy István levele Buday Istvánhoz 1704. febr. 5. Debreczenből.

már segítséget kért Kis-Marjára, mert a rácz Pécskéhez, a debreczeniek szerint pedig Jenőhöz gyülekeznek s egyenesen Debreczennek indul; már pedig Boné András fel nem tarthatja a ráczokat. «Maholnap — írta Dobozy István márcz. 12-én — azt hallja kegyelmed (Buday István): oda Debreczen»¹⁾!

Ezek a nyugtalanító hírek azonban kissé elhallgattak²⁾ és csak ápril végén újultak meg ismét. Szántay Mihály Székudvarról ápril 28. azt hírlette, hogy máj. 6.-án vagy 7.-én bizonyosan megindúlnak az aradi ráczok. Békés felé tartanak, ott átkelnek a Körösön s a váradiakkal egyesülnek, hogy Boné András táborát fölverjék; mert Aradra érkezett labanczok úgy beszélték, hogy a körülzárt váradiak már éhezni kezdenek³⁾. Rákóczi a ráczok támadásának megakasztása végett eleinte azt a parancsot adta gr. Forgách Simon tábornoknak, küldje Gyula alá Andrassy Istvánt, hogy az saját területükön fenyegetvén az aradi ráczokat, visszatartsa őket a Glöckelsberg cs. tábornok hadaihoz való csatlakozástól. A németekkel, kiknek egyéb lovasságuk nincs, ez esetben könnyen elbánhatna Forgách⁴⁾. Az aradi ráczok azonban, ha megváltoztatták is támadásuk irányát, július közepén a Tisza felé nyomultak⁵⁾ s az ellenök küldött Károlyi Sándor sem akadályozhatta meg pusztításait. Októberben maga az aradi várparancsnok is panaszkodott, hogy a ráczok csak rablásra, portyázásra valók s 200 német lovas küldésére kérte a haditanácsot⁶⁾.

A Maros vidékén a császáriakra nézve csakugyan kedvezőtlenül alakultak a viszonyok; mert Forgách Simon, kit a fejedelem 1705. elején 14,000-nyi sereggel küldött Erdélybe, öt dandárral viszont Andrassy Istvánt rendelte Arad felé. Andrassynek a ráczok valóban feladták Tót-váradját s ő később, mikor Gyula felől már Károlyi Sándor is megkezdte működését, azt remélte, hogy Jenőt, Gyulát, Aradot is beveheti. Komáromy Sándor gyalogezredét azonban dandárától Váradra rendelték s ezt a 2—3000 főre rugó aradi ellenség, mely élelmet szállított Váradra, utól-érvén, szétverte s a futók nagy részét egy lápnak szorította. Andrassy utóbb részént Forgáchot, részént Károlyit okozta, hogy Halmágy és Tót-váradja vidékén tétlenül kellett vesztegelnie. E közben II. Rákóczi Ferencz 1705. ápril 26.-án meghagyta Károlynak, hogy a Tiszántúlra menjen s Várad körülzárására csak a legszükségesebb erőt hagyván, vegye ostrom alá Gyulát és Jenőt s tegyen javaslatot, hogyan lehetne elpusztítani Arad városát. 6701 kuruczczal indult Károlyi feladata végrehajtására. Mivel Békés- és Aradvármegye akkor egészen pusztta terület volt s ekkora sereget élelemmel el nem láthatott, Károlyi elhatározta, hogy egy hónapra való

¹⁾ *Thaly*, I. 215., 298. — ²⁾ Ápr. 11. Barkóczy Krisztina értesítette ugyan a debreczenieket, hogy, hírei szerint, Aradnál gyülekeznek «valamely ráczok s feles bolgárok is érkeztenek volna hozzájuk,» de maga is hozzáteszi, hogy ez nem bizonyos. U.-o. I. 362. — ³⁾ U.-o. I. 322. — ⁴⁾ U.-o. 397—8. — ⁵⁾ U.-o. 224—5. — ⁶⁾ *Hazánk*, III. 130.

lisztet, sót, szalonát és vágómarhát visz magával s hogy Sarkadon (mely Aradhoz 5, Gyulához 1, s Jenőhöz 3 mfd.) állít fel tábori sütőkemenczét. «Egyebütt sehoh semmi (lakott) hely azon a földön nincsen — jegyzi meg május 1. a tábornok — s Gyulát, Jenőt megszállani a pusztaság miá nem lehetséges ily fundamentumok nélkül; hanem legelőbb is Aradnak kell menni s azután ezeknek fordúlni.» Tervét május 8.-án a fejedelem is helyben hagyta¹⁾.

Míg azonban a vármegyék csak 15.-ére ígérhették az élelmi szerek egybehordását, Károlyi pedig még május 10. is attól tartott, hogy a sok esőzés áradást okozván, a szigetes fekvésű Gyulát s Aradot és a mocsarak közt levő Jenőt talán meg sem közelítheti, Glöckelsberg már is parancsot nyert Arad támogatására. Tököli Rankó ezredes is 2500 aradi, világosi és gyulai ráczot szedett össze, hogy a kuruczok támadásait megelőzze. Május 24. már tűzzel-vassal pusztította a Nagy-Kúnságot s különösen Kún-Hegyest és Madarast égette föl. Hogy hamarabb járjon, kocsikra rakta a gyalogságot is és azzal s a lovassággal együtt Szent-Andrásnál kelt át a Körösön. Május 25.-én azonban *Károlyi* Sándor és *Boné* András megverték őket a szent-andrási révnél, s mintegy 300-at vágtak le közülök. Károlyi meg volt győződve, hogy a szentandrási csatával keltett rémület felhasználva, könnyen elfoglalhatja Aradot, Gyulát és Jenőt; a hajdúk és bihariak azonban nem csatlakoztak hozzá idejében s így a ráczok is összeszedhették magukat. Mindamellet előre nyomult s május 31. már ostrom alá fogta Gyulát. Löffelholz aradi parancsnok ezért is, a szent-andrási veszteségért is a mezőtúriakat okozta, mert nem értesítették őt és Tökölit Károlyi mozdúlatairól s azért, Károlyi távollétét felhasználva, (jún. 27.) sarcot vetett rájuk.

Gyula alól júniusban több portyázó csapatot küldött Károlyi Arad és Jenő alá; zsákmányra azonban nem akadt, mivel a ráczok minden marhájukat áthajtották török területre. Viszont a ráczok elől magyarok is menekültek oda, s annál szívesebben, mert Rami basa nagyvezír a Maros balpartján, a jog szerint Aradhoz tartozó területeken, örökös családi jobbágybirtokokat osztogatott ki a menekülők közt, kiknek száma Aradból, Zarándból s Erdélyből csakhamar 8000-re növekedett. Károlyinak június 8. kelt tudósítása szerint elpusztult a Maros egész vidéke Solymostól Makóig; csak a Maros szigetein levő szigetek sánczai közt maradtak egyes fegyveres csapatok. Jenőt is napról napra zaklatta ugyan, de azzal sem mehetett sokra, mert köröskörül elöntötte az árvíz s félmérföldig is vízben kellett gázolniuk katonáinak, hogy vára alá jussanak. Aradnál is nagy a Maros és a várig és a rácz városig sánczokkal és ágyúkkal jól megvédett 3 hídon lehetne csak bejutni. Az egész táborral is hiába ment volna most Arad alá, mert ezzel sem ártana neki többet, mintha csak 20 lovast rendelne alája.

¹⁾ *Thaly*, A szentandrási csata. Békésm. tört. évk. VI. 10—11.

Június 14. arra utasította tehát a fejedelem, hogy ha már Arad ellen kellőképp nem működtek, égesse föl a rácoknak a Maros mellett levő helységeit; mert abba, hogy ezer aradi rác miatt 7—8000 embert hosszabb ideig lekötve tartson, a fejedelem nem adhatta megegyezését. Ha tehát Jenővel, Gyulával és Araddal a nagy vizek miatt hamarosan nem boldogulhat, jobb, ha a fejedelemnek a Duna-Tisza közében levő táborába siet.

«Ezt tudva — szólt a tábornok elkeseredve — jobb lett volna a Gyula, Jenő, Arad elleni műveletet el sem kezdeni, mint haszontalan ennyi költséget tenni.» Azután kifejtette, hogy ha megérkeznek hozzá Kaszás Pál és Nyúzó Mihály ezredei s ha az erdélyi hadseregből Andrásy Istvának Halmágnál és Tótváradjánál álló csapatai vele együttesen működnek, még «nyaka szakadhat az ellenségnek.» Ha most abbahagyják a dolgot, hét hónap alatt oda lesz Debreczen a hajdúvárosokkal s a Sárrétjével együtt, sőt Várad zárzata is abban marad. Az élelmezéssel most már nem lesz annyi bajuk; «mert ezen a pusztán annyi őszi, tavaszi vetés vagyon, hogy negyvenezer ember megérné vele.» Az aradiaktól is el lehetne vágni az élelmet, a mit Szegedről hajókon hozatnak alá s a mit idáig azért nem tudott meggátolni, mert nincs elég kocsija, hogy gyalogokat küldjön a szállítást fedező csanádi, nagylaki, szemlaki és pécskei rácok ellen.

Június 17.-én végre megérkezvén Nyúzó és Kaszás ezredei, Arad alá másnap 3000 lovasat küldött, hogy kicsalják a rác és német őrséget, vagy hogy legalább a rácoknak a Maros mellett levő sánczait elpusztítsák. 19.-én azonban arra a hírre, hogy a bácskai rácok Szeged alatt gyülekeznek s az aradiakkal és jeneiekkal egyesülten akarják felszabadítani Gyulát, rögtön meghagyta lovasságának, hogy Arad alól Makó és Szeged felé kanyarodjanak s megakadályozzák az ellenség egyesülését.

Arad alól különben Varga György és Farkas György Arad alatt elfogott ráczoktól megizenték a vitézek a tábornoknak, hogy Aradot a Heister-ezred hét zászlóalja (százada), továbbá 5 z.-a. lovas és 4. z.-a. gyalog rác, összesen tehát 1700—1800 ember őrzi¹⁾, s hogy Péter-Várad felől még négy ezred németet és rácot, összesen tehát mintegy 15—16000 embert várnak, hogy Gyulát fölszabadítsák. Úgy látszik, ilyes nagyzó hírekkel akarta bátorítani Löffelholz az aradi rácokat, a kik azonban csakhamar értesültek, hogy a kuruczoknak Arad alá való nyomulása hírére még az a 800 rác is visszatért, a ki Szegednél már csakugyan átkelt a Tiszán. Károlyi azonban már június 20. parancsot kapott, hogy Szolnok felé induljon, mert a fejedelem rá akarta bízni a Kecskemét és Halas közt levő kurucz hadakat, hogy azokkal harcoljon a szegediek s a hozzájuk csatlakozni akaró aradi rácok ellen. 23. este tehát visszaérkezvén hozzá az

¹⁾ Ellenben Stepney angol követ, ki 1705. június 13.-án csak 8000-re becsülte a Magyarországbán levő cs. sereget, azt mondja, hogy Arad, Gyula, Jenő, Tótváradja, Világos és Solymos váraiban mindössze csak 800 rác volt. *Thaly*, Bercsényi, III. 372.

Arad alá küldött lovasság, négyheti sikertelen ostrom után másnap elvonult Gyula alól. 25. Körös-Ladányban b. Palocsay György dandárnoknak adta át a tiszántúli hadtest vezetését s lelkére kötötte neki is, a sarkadi kapitánynak is, vigyázzanak Gyulára, Jenőre, Aradra addig is, míg Andrássy Belényesre érkezhetnék. Június 26. a fejedelem csakugyan meghagyta gr. Forgáchnak, a szegedi és aradi ráczok egyesülésének megakadályozása végett Andrássyt Halmágyról küldje Belényes alá, hogy onnan Jenő, Arad és Szeged váraira ügyeljen s a váradi ostromot is fedezze¹⁾. Forgáchot aug. 26.-án már élesebben figyelmeztette a fejedelem, tegyen valamit az aradi ráczok ellen s utasítsa Andrássyt, hogy ezeknek Glöckelsberggel való egyesülését megghiúsítsa. »Kegyelmet — úgymond — ezen végső levelemmel innét (Nyitráról) is kényszerítem, hogy ezen dispositióban meg ne csalattassam; mivel mihelyt Andrássy István hadaival Gyula és Belényes tájékára érkezik, azon ráczság, cselédit féltvén, moczzani is nem fog.« A Jósikák és Barcsayak szavára hajtó hunyadmegyei oláhok pedig maguk is megvédelmezik a lippai, déznai és halmágyi szorosokat. Szept. 7.-én már arra intette vezérét, hogy a Budáról, úgy látszik, Erdély felé készülő cs. lovasságnak ne csak Erdélybe való nyomulását gátolja, hanem azt is, hogy Aradot vagy Váradot megsegítse. Majd mintegy 6000 emberrel *Gyürky* Pált küldte az aradi ráczok szemeltartására. Szept. végén Gyürky már csakugyan Jenő alatt állt, a nélkül, hogy sikeres működésre reménye lehetett volna. Bercsényi tehát Palocsayt hasonló feladattal bízta meg, felhíván Károlyit, hogy 1—2000 embert Nyúzó vagy más valaki vezetése alatt szintén küldjön Palocsayhoz. Sőt okt. 1. maga a fejedelem is megengedte ezt Károlynak, mivel «az aradtájéki rácz az élés comportálásában szorgalmaskodik, a mi híveinknek pedig provisio iránt nagy fogyatkosságuk van»²⁾).

Ennek a megfigyelő seregnek s Tótváradja és Déva megszállásának mégis volt annyi haszna, hogy ha már okt. 10. Csongrádnál csakugyan csatlakozhattak is az aradi ráczok Herbeville cs. vezérhez³⁾, legalább nem nyomúlhattak Erdélybe a legrövidebb úton, a Maros völgyén fölfelé, hanem Váradnak és Szilágy-Somlyónak kellett kerülniök. Ellenök a zsbói csatát s vele Erdély kétharmadát elvesztette ugyan Forgách, ezen a vidéken azonban még mindig a kuruczok kezén maradt Halmágy⁴⁾ s így módjukban állt, hogy szemmel tartsák a ráczokat. Hogy az aradiakat

¹⁾ A hadjárat ezen részének legbővebb leírása *Thaly*tól, A szentandrászi csata. (Békésm. tört. évk. VI. 8—42. V. ö. ugyanőtől, Arch. Rák. I. 501—8. Bercsényi, III. 384—5. Hadtört. Közl. 1891. 448—9., 452., 459. *Wienerisches Diarium*, 1705., 203. sz., *Századok*, 1868., 631. — ²⁾ *Thaly*, Archivum. I. 398., 410., 423—6. — ³⁾ Ezt is csak úgy teheték, hogy addig, míg hadikészülődéseiket végezhetik, fedezetökre Herbeville és Rabutin ezer német lovaszt küldött Aradfelé. *Századok*, 1868., 693. l. — ⁴⁾ *Thaly*, Bercsényi, III. 473. Halmágygyal együtt föl egészen a Szilágysáig Erdély nyugati része, keleten pedig a Székelyföld maradt meg Rákóczi hűségében.

Erdélyből visszatérítse, a Maros mellett levő sánczaik háborgatására Bercsényi már nov. 22. Arad felé küldte Csajághyt, kit decz. 20. maga a fejedelem utasított, akadályozná meg Károlyival és Barkóczyval együtt, hogy a Belényes és Jenő alá érkezett Schlick 2000 lovasa a Maros vonalán át be ne nyomúlhasson Erdélybe. Tíz nap múlva ellenben már szentül meg volt győződve Bercsényi, hogy a német kijön Erdélyből s ha Aradnál tekintélyes hadierőt von össze, nekik is módjukban lesz, hogy Ónodnál összeszedjék magukat¹⁾.

A múlt évi és idei hadjáratok idejében a dynastia iránt olyan hasznos szolgálatokat tettek az aradi ráczok, hogy kapitányukat, Tökölit I. József, az új király, mindjárt trónralépése után aranylánczczal, saját arczképével, magyar nemességgel s kevermesi s vizesi predicatummal tüntette ki. Czímerébe aranyoroszlánt rajzoltatott, mely két lábán fut és előlábaival vörös zászlót lobogtat; utána pedig fejr lovon vörös magyar ruhás, prémes kalpagú, kolcsag tollas vitéz szágúld, kezeiben kardot villogtatva²⁾. Találgatni lehetett, ki az üldözött, ki az üldöző. Schlick tábornok főhadbiztos azonban, ki jobban ösmerhette a maga embereit, egy darabig nemcsak át nem adta a hősnek ezt a kítüntetést, hanem pár hétre még be is csukatta őt. Utoljára is Savoyai Jenő hgnek kellett közbelépnie, még pedig azzal a megjegyzéssel, ne ronsták el a magyarok ellen olyan jól használható ráczok kedvét, mert különben, vagy a törökhöz futnak, vagy éppen a lázadókhöz állnak át, kik úgyis keresik a barátságukat³⁾. Így lett magyar nemes a magyarok egyik leghevesebb üldözője s ilyen erkölcsi alapon nyugodott a németek és ráczok érdekeinek azonossága.

Az 1706. év elején Arad felől enyhébb szellők lengedeztek. Január 4.-én maga a fejedelem is úgy gondolkozott, hogy Arad felé a Maros mellékén igen szükséges elvágni a németek közlekedését; csak azt nem szabad megengedni, hogy Jenőn, Gyulán felül hozza hadait, mint a hogy a kuruczok se menjenek túl Bihar déli határain, Belényesen és Sarkadon⁴⁾. Megkezdték a foglyok kicserélését is; január 6. a fejedelem megengedte Barkóczy Ferencz grófnak, hogy Boda nevű hadnagyát Aradról kiszabadíthassa Szűcs Mihály váradi rácz rabon; sőt küldje meg az Arad s többi várban levő többi kurucz rab jegyzékét is, hogy német rabokon válthassa ki őket⁵⁾. Azonban ki sem tavaszodott még az idő, *Tököli* aradi ráczai márczius első felében Tápénál már is átkeltek a Tiszán, hogy rablóhadjáratukat folytassák s Nagy János, Deák Ferencz és Gunderfinger kurucz ezredei ellen a küzdelmet fölvegyék⁶⁾. Károlyi viszont Erdély felé kezdett működni s márczius végén egy hadosztálylyal a Sebes-Körös, egy másik pedig Belényesből Zarándmegyén át a Fejér-Körös völgyén fölfelé

¹⁾ *Thaly*, Archivum, I. 457., 739., 757. — ²⁾ *Nagy Iván*, Magyarorsz. Csal. XI. 289. — ³⁾ *Szentkláray*, I. 114. — ⁴⁾ *Thaly*, Archivum, I. 460. — ⁵⁾ *U.-o.* I. 441. — ⁶⁾ *Rákóczi* levelei márcz. 16., 19. U.-o., I. 490—2.

nyomúlt oda. Topánfalváról május 17. érkezett Halmágyra, melynek időközben a németek kezére jutott és most gr. *Csáky* András ezredestől szorongatott várát másnap már megadásra kényszerítette, harmadnap pedig földig leronttatta¹⁾. Május 20.-án, ezen hadi kirándulás után, visszament Abrudbányára, honnan Sennyeyt levelekkel küldte a jenei s német parancsnokokhoz. Tavasszal Erdély nagy része már ismét a kuruczok kezében volt. A jenei területnek ez a bizonytalan helyzete okozhatta, hogy *Diakovics* Izsaiás jenei püspök az erősebb Aradon megvette magának egy Antal gróf nevű kapitány telkét²⁾ s valószínű, hogy a püspökség székhelyét is ekkor tette át Aradra, hol ekkorra fölépült a maig is meglevő szerb g.-kel. templom³⁾. Ez még inkább növelte Arad városának és várának fontosságát s így azt a vágyat is, hogy elfoglalják a magyarok. A máj. 11. kötött fegyverszünet, melyben a császáriak már elösmerték a szécsényi confoederatiót, a császáriaknak megengedte a Maroson való hajózást⁴⁾ s ezt ezek arra használták, hogy nagyobb sereget vonjanak össze. A római birodalomból 4, Erdélyből pedig 6 ezrednek kellett ott egyesülnie⁵⁾ s *Nehm* és *Virmont* tábornokok el is jutottak oda⁶⁾. Alig bomlott fel tehát júl. 24. a fegyverszünet, Károlyi is Arad felé fordult s már aug. 3. Szöllőshöz érkezvén, katonái egészen Aradig portyáztak. Ő maga azonban másnap és harmadnap Zaránd alatt maradt, 6.-án pedig Erdőhegyhez szállt s másnap újra elhagyta Arad-Zarándvármegyét, hogy Szolnok alá induljon⁷⁾. Az volt szándéka, hogy megakadályozza az aradiaknak a Várad alá érkezett Rabutin-nal való egyesülését, másrészt pedig, hogy Aradot megszállja⁸⁾. Az elsőt már meg nem hiúsíthatta; aug. 25. Csongrádnál Rabutin csakugyan egyesült *Löffelholz* és *Tököli* ráczi hadaival, melyek szeptember 1. Kassa felé nyomultak⁹⁾; Arad ostromának tervét azonban helybenhagyta a fejedelem, sőt Bercsényi sem rosszalta volna azt arra az esetre, ha oda vonúlna az ellenség. «Nem férünk be Aradba — jegyezte meg utóbb keserűen, — ha elvesztjük az országot»¹⁰⁾. Eleintén azonban maga a fejedelem is azt hitte, elegendők lesznek Arad ostromára *Pekry* Lőrincz lovas és gyalog hadai; sőt ha Pekrynek csakugyan be kellene mennie az erdélyi hadtest erősítésére, *Barkóczy*, *Gundelfinger* és *Nádaskay* ezredei vehetnék át Arad megszállását¹¹⁾. Szept. 3. mindamellett már egyenesen Károlyit bírta meg ezzel a föladattal s arra utasítottotta, induljon az aradi operationora, melynek megkezdését mégis Pekryre hagyta, míg Károlyi a ráczi fészekké

¹⁾ *Thaly*, Bercsényi, III. 637—8. *Károlyi* Önéletrása, I. 162. Halmágy hegyen fekvő várának romjaiból most csak egy 22 m. hosszú, 2¹/₂ m. széles üreg van meg, mely délnyugatról éjszakkéletnek vonúl s ott, a hol 1¹/₂ méter hosszan még boltozva van, 2 m. magas. Délnyugati részében »óriási« csontvázat és festett ablaküvegeket találtak. — ²⁾ *Fábián*, I. 238—9. — ³⁾ *Károlyi tervezése* (I. e. könyv 288. lapján) már feltünteti a Civitas Thökölyanában. — ⁴⁾ *Thaly*, Bercsényi, III. 656. *Pethő* Krón. folyt. 67. — ⁵⁾ *Thaly*, Archivum, V. 156. — ⁶⁾ *Pethő* Krón. 77. — ⁷⁾ *Károlyi*, 167. — ⁸⁾ *Thaly*, Archivum, I. 574. — ⁹⁾ *Tört. Ért.* 1886., 143. — ¹⁰⁾ *Thaly* Archivum, I. 592. és V. 218. — ¹¹⁾ *U.-o.* 597—9.

alakítani akart Szolnokkal elkészülhetne¹⁾. Károlyi ezért duzzogott, mire a fejedelem okt. 15. szemére hányta, hogy «minap azért fulminala vala, hogy három mfdnyire lévén, messze vagyunk az ellenségtől; most maga harmincz mértföldnyire kíván csaknem Aradnál lenni; a melyhez accedál, hogy van két hete, hogy azon operatiót Pekrynek committáltam vala, ki is talán véghez is vitte eddig és a kegyelmed dispositióira is ráérkezik»²⁾. Azonban Pekry sem vitte véghez. Működésével maguk az aradi ráczok sem sokat látszottak törődni; portyázásaikból csak november közepén tértek haza³⁾.

Károlyi a következő 1707. évben is sürgette Arad megszállását. Erre annyival több oka volt, mert ebben az esztendőben az aradiak megint korán megkezdték támadásaikat. *Praunstorff* aradi császári alezredes Tököli biztatására és segítségével, ágyúkkal és hadi néppel jól ellátva, Sarkad ellen indult, s azt 1707. febr. 13. erősen megrohanta; a sarkadi kurucz kapitány, *Szabó Sándor* azonban csúfosan visszaverte. 18.-án már Aradon volt az alezredes és jelentést tett sikertelen vállalatáról a bécsi cs. kir. udvari haditanácsnak, állítván, hogy Sarkad sokkal erősebb hely, mint vele az aradi ráczok elhitették⁴⁾. Károlyi maga is azzal csúfolódott ugyan, hogy a ki nem látott még kendervárat, menjen Sarkadra, az aradiakat azonban mégis szerette volna azonnal megfenyíteni, ha a fejedelem márcz. 3. türelemre nem inti⁵⁾. A fejedelem szívesebben vette volna, ha Károlyi és Orosz Pál először is a ráczok sáncait hányatják el, a mit meg is hagyott nekik⁶⁾. Károlyi tehát, ki a ráczoktól Csanádot már febr. 23. bevette, márcz. 22. Hód-Mező-Vásárhelyről Arad ellen indult, 24.-én fölégette Nagylakot, másnap Batonya alá ért s 26.-án Komlós alól Arad alá küldött egy csapatot, mely szerencsésen portyázott. Mivel azonban a Maros nagy volt, derekasabb vállalatba nem foghatott s Deák Ferencz és Csajághy csapatait visszabocsátotta Csongrád felé. Ő maga a pusztaságon át 27.-én már a jenői síkságra, másnap Bökényhez (Buttyinhoz), 29.-én Dézna felé kerülve Dombrovczára s 30.-án Acsuvára szállt, hol Ribiczey László alispánnal értekezett a hadak elszállásolása s élmezése dolgában. 31.-én az oláh *Drágulyt* Tótváradja, Nyúzó és Karándyt pedig Papmező felé küldte portyázni. Acsuváról azután Lazúron és Mézesen át 3.-án hagyta el a vármegyét s Biharba ment át, hadait azonban *Sennyey* vezetése alatt egyelőre Belényes és Halmagy vidékén pihentette⁷⁾.

Alig húzta ki lábát Aradból, új meg új nyugtalanító hírek érkeztek az aradi ráczok gyülekezéséről; pedig biztosra lehetett fogni, hogy Sennyeynek vagy a Várad alatt álló Bonénak hadai fel nem tarthatják őket⁸⁾. A fejedelem elhatározta tehát, hogy ez évben otthon foglalkoztatja a ráczo-

¹⁾ *Thaly*, 616. — ²⁾ *U.-o.*, I. 639. — ³⁾ *U.-o.* V. 310. — ⁴⁾ *Márki*, Sarkad tört., 56—7. — ⁵⁾ *Thaly*, id. h. II., 2., 36. — ⁶⁾ *U.-o.* II. 36—7. (Orosz Pál levele márcz. 9.) — ⁷⁾ *Károlyi*, 177. és 187—8. — ⁸⁾ *Thaly*, Archivum, II. 73.

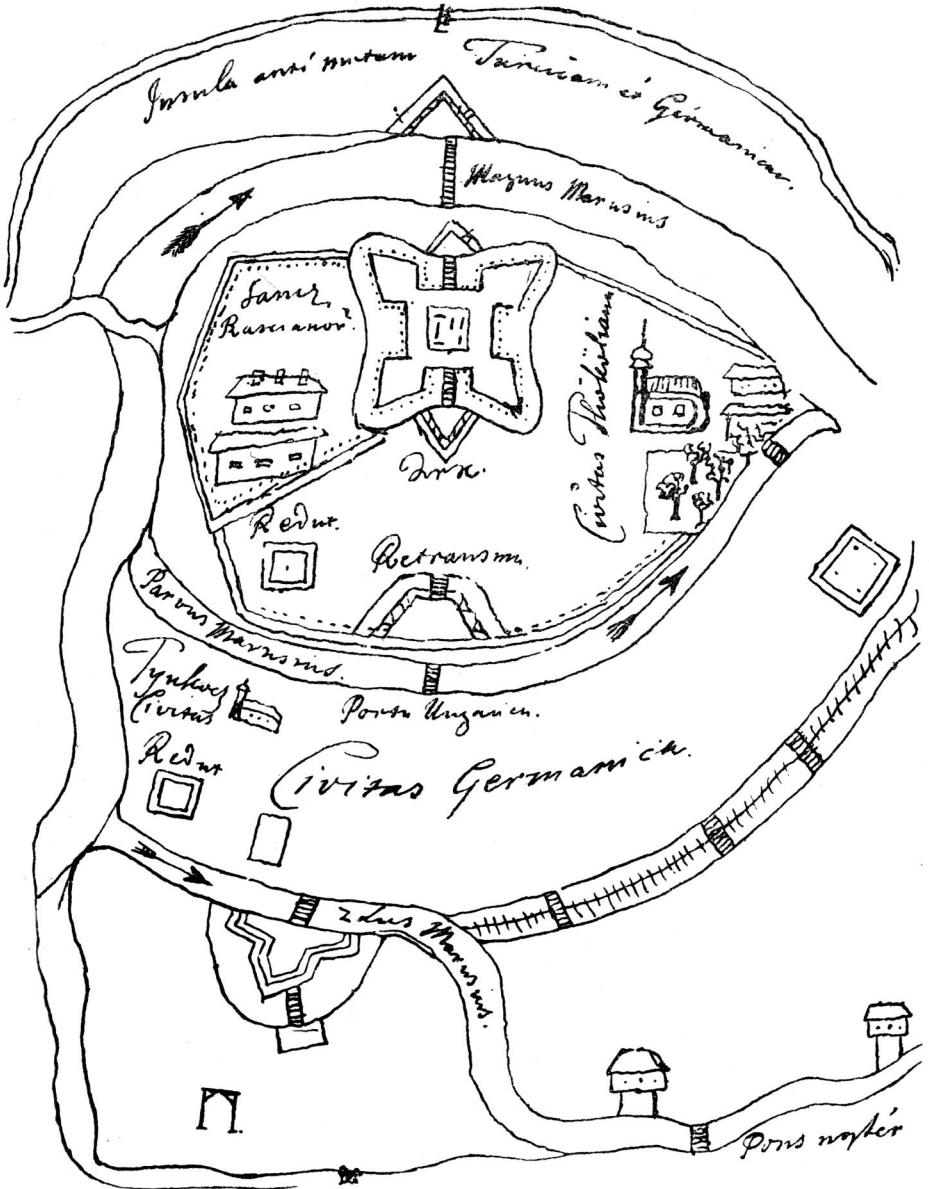
kat s Károlyit Arad ostromára küldte. »Istennél a kegyelem, embernél a próba!« kiáltott fel a fejedelem, mikor értesült, hogy a kitűnő hadimérnök hírében álló *Vilson* vette át a fenyegetett Arad védelmének vezetését¹⁾. Erdélytől a Dunáig akkor már csak Szeged és Arad vára volt a németek kezén²⁾ s így nagyon érthető, hogy a szövetséges rendek mindenáron el akarták foglalni. A temesvári basa maga is mindenképen biztatta Károlyit, szállja meg Aradot s ő nem engedi meg a várbelieknek, kiknek élettárai üresek, hogy török földről lássák el magukat gabonával; azonkívül kalaúzokat bocsát rendelkezésére, hogy meglephesse a várnak a Maros egyik szigetén épült védőművét, ami könnyen megtörténhetik, ha azon erőd és a vár közé észrevétlenül hadakat juttathatnak be. Károlyi hinni látszott tehát, hogy néhány bomba- és ágyúlövésre földadja magát Arad vára³⁾. A fejedelem attól is tartott ugyan, hogy a törökök, kik a vár bevételének esetére hadi segítséget ígértek, maguknak követelik Aradot, mert a karloviczi békében ők azt csak a császárnak engedték át, nem Rákóczinak; midőn azonban összeköttetésük biztosítása végett az erdélyiek is sürgették az ostromot, 1707. nyarán végre rászánta magát⁴⁾.

Idegen módra szervezett s ágyúkkal és mozsarakkal eléggé ellátott hadaival Károlyi már július 1.-én megérkezett a Szárazér mellett levő dombegyházi pusztára, s másnap Pécske alá szállott. Pécskén voltaképp két nagyobb sánczban volt elhelyezve a mintegy 100 lovasból és 100 gyalogból álló rácz őrség. A Szemlak alatt lévő nagyobbat külön sáncz kötötte össze a város közelében lévő kisebbel, mely négyes árkolattal, itt-ott kőfalakkal s 3 redoutetel volt megerősítve. Az úgynevezett nagy sáncz tulajdonképpen kisebb emennél s inkább jeladó lehetett, mert magasan fekvővén, a síkon messzire elláthatni róla. A kis sánczhoz fokozatos emelkedés vezetett s keleten a Csahér is erősítette. Vele szemben volt a Maros gázlója, melynek szemmeltartására épült. Károlyi már július 2.-án kihajtotta onnan a ráczokat s 5.-én, Nyúzó és Csajághy is megérkezvén, Arad alá szállott.

Arad vára két fő részből állt. Maga az óvár, mely *Löffelholz* egyenes parancsnoksága alatt volt, úgy feküdt, hogy éjszakkaletről délnyugatnak éppen középtűt metszette át a mai Hajó-útca; éjszakai courtineja helyén most az Óvár-útca és az ennek folytatását tevő Őz-útca egy része, — a nyugatinak helyén körülbelül a Halász-⁵⁾ s a délién a Vilmos- és Sze-

¹⁾ *Thaly*, 76. — ²⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, 231. — ³⁾ *U.-o.* 232. A nádorfejevári basa 1709-ben maga beszélte Rákóczi követeknek, hogy »midőn Károlyi Sándor megszállotta Aradot, akkor megijedve jött egy német hozzá Aradról Temesvárra, mondván: Megveszi a magyar Aradot! Azt felelte neki: Nem veszi, megládd! Azalatt jó hozzá Károlyi adjutántja, ki is azt mondotta: Megveszi a magyar Aradot! Annak is megmondottam: Nem veszi!« (*Thaly*, Tört. Naplók. Monum. II. oszt. XXVII., 213.) — ⁴⁾ *U.-o.* 231—2. — ⁵⁾ Ez, a Határ-, Szekeres- és Hajó-útca négyyszögének belső telkein, a középső harmad éjszakai részén lehetne keresni az egykori aradi prépostság romjait.

keres-útca egy része van. A Vilmos-útca pl. egészen a délnyugati bástya délkeleti oldalának irányát követi. A courtineok, melyeknek szárnyai

Arad 1707-ben. (Károlyi Sándor rajza.)

kissé befelé voltak törve, oldalonként — a mennyire a hiányos rajzokból következtetni lehet, — 250 m. hosszúságúak voltak s így, a bástyákat oda nem számítva, a vár belső területe mintegy 17 hektárra rúgott. A

bástyafalak éjszaki és déli kapuzata előtt egy-egy szöggát (Flesche) volt. Az éjszakitól kissé éjszaknyugatra (a mai zsinagóga táján) lunette védelmezte a Kis-Maroson vagy Tököli-árkon való átkelést, az ú. n. *Magyar-kaput*, mely a mai Szabadságtérre, a Német-városba nyílt. A déli (temesvári) kaputól több mint 150 m. ártéri híd vezetett a Maros túlajdonképeni hídjára, melyet a balparton levő erdőségekben kettős szöggát védett. A vár oldalait hatalmas földhányások alkották, melyeket gyeppel, pázsittal burkoltak s oly szélesek voltak, hogy rajtuk két kocsi veszedelem nélkül térhetett ki egymásnak. Csak legfelül emelkedtek jó tömör falak. Hasonló módon készült a vár négy bástyája is. Az egészet mély árkok körítették, melyekbe a Marosból nagy vizet bocsáthattak be. A vár maga a négy ágra szakadt Maros középső szigetén feküdt¹⁾.

A keleti courtine közepén nyíló kapu (porticus) vezetett a ráczok sánczába, az ú. n. retiradeba, mely az éjszakkeleti s délkeleti bástyákra támaszkodó sánczok közt lenyúlt egészen a Marosig, s magában foglalta a mostani Óvár-tér beépítetlen részét egészen a mai várba vezető útig. A város felé teljesen zárva volt; még az éjszaki oldalán levő lunetten is csak befelé hagytak nyílást. Ebben voltak a kaszárnyák és börtönök. Végre a Kis-Maros torkolatát is biztosította egy lunette-féle mű, míg a Tyukócz-(Tikovecz vagy Senkovác) városban, vagyis a mai Tyúkútca s a Maros közt, a mostani Baross-park helyén s viszont a rácztemplomtól éjszakra, valahol a Tököli-tér s a lovarda közt egy-egy redoute, a Holt-Maros jobb partján pedig, körülbelül a Zsidótemető-útca kezdetén, a hídfő védelmére egy ravelin biztosította a Német-várost, melyet a mai Andrassy-út helyén mocsarak választottak el a Tyukócztól. A Holt-Marosból az Orczy- és Főút közt kiágazva s majd a Batthyány-útca délnyugati irányát követve, le egészen a Választó-útca legdélibb részeig, a Kis-Marost a Nagy-Marossal összekötő mély árok és palánk oltalmazta a nyugaton akkor még pusztán álló, tanyákkal csak itt-ott beépített Pernyáva felől. Ezen határok közt terjedt el a Német-város. *Ó-Arad* vagyis a *Ráczváros* a mai Sarkadnak a Tököli-árkon belül a várig terjedő részét foglalta magában²⁾.

Július 5. és 6. már kemény előőrsi csatákat vívott *Károlyi* az aradiakkal s 7.-én kezei közé kerülvén a Német-város, hídat veretett a Ráczvárost elválasztó Kis-Maroson, melynek végét másnap sánczokkal biztosí-

¹⁾ *Bél*, Comitatus Aradiensis. (Kézirat az esztergomi primási könyvtárban. Pars specialis, §. 2.) — ²⁾ L. 1707-ből *Károlyi* térképét, melyet Károlyi önéletrésében Szalay is közölt s 1752-ből *Ruttkayét*, melyet Arad története II. kötetében az orsz. levéltárból már Lakatos kiadott. Kisebbített alakban mindkettőt lenyomattam e könyvben. Aradvár alaprajzának birtokára *Rákóczy* F. is hivatkozik. (Emlékiratai. 5. kiadás, 232. l.). A topográfiára érdekes *Bél* leírása 1726-ból (id. h.). V. ö. *Cserey* Hist. 385., 446. *Szondy* Béla (Az aradi fő-útca és az orodi káptalan. Alföld, 1893., 53. sz. s Az aradi fő-útca alakulása. U.-o., 1893., 76. sz.) sok helyes megjegyzést tesz a város XVIII. századbeli topogr. viszonyairól.

totta. A város bombázását 10.-én kezdte meg Károlyi s miközben az erdélyi hadakra várakozott, erős sánczot vetett a város kapuja előtt. Oly hevesen folytatta az ágyúzást, hogy július 16.-án az ellenségnek, összes ágyúival, a várba kellett visszahúzódnia és csak annak fokairól felelgethetett a kuruczok tüzelésére. Éjjel tíz órakor azután rohamot intézett Károlyi a Rácz-város ellen s kemény védelem után elfoglalta azt, másnap pedig felgyújtotta. 17.-től egymásután három nap tüzes golyókkal lövette a várat, hol több épületet csakugyan lángba borított. Az őrség csak egyszer, 20.-án mert kicsapni a kuruczokra. A most következő négy nap meglehetősen csendben folyt le, mert Károlyi a fejedelem rendeleteit várta. Hírét vette ugyanis, hogy az erdélyi németek megsegítésére Szeged felől *Rabutin* 7000 főnyi válogatott haddal készülődik s nem lehetett tudni, Zarádon át a Kaján-útján, vagy a Maros völgyén fölfelé, Aradnak nyomúlva akar-e behatolni. A hír korai volt ugyan, Károlyi azonban — pedig neki is 7000 embere volt — az ostromlott Arad alatt nem akarta bevárni a támadást. Közben Löffelholz, mivel az élelem már fogytán volt, valamiképen érintkezésbe lépett a temesvári basával és 30.000 pénz értékű ékszereket szedett össze, hogy ez összegben élelmi szereket vásároljon tőle. Ebből utóbb Löffelholz maga sem csinált titkot. Károlyi azonban júl. 25. abbahagyta a három héttel azelőtt kezdett ostromot, elszállt Arad alól s útjában mindent porrá égetvén, másnap már Békésre, 30.-án pedig Nagy-Károlyba érkezett¹⁾.

Rákóczi azonban használni akarta őt Erdély védelmében. Vay Ádámnak aug. 29.-én meghagyta ugyan, hogy ne hirtelenkedjék az Erdélyből való kijövetellel, ha Szeged s Arad felé vonúl is az ellenség²⁾, Károlyit azonban szept. 18.-án utasította, hogy ha az ellenség *Solymos és Tót-Váradja*³⁾ felé megy, egész hadtestével Esterházy Antalhoz csatlakozzék; Pekry Lőrinczet pedig, kihez már megérkeztek Ölyüs és Norvalt ezredei, udvari hadával kívánta segíteni s rá bízta, hogy belátása szerint járjon el, akár Aradnál késlekedik az ellenség, akár a Körösök felé fordulna vissza⁴⁾. Rabutin benyomulását azonban egyik sem akadályozhatta meg. Bercsényi okt. 18. már keserűen írta Károlyinak: «Mi a Maros és a Vág? Mind csak egy ág: ott az oláh s itt a tót puskáz már . . . »⁵⁾.

¹⁾ *Károlyi* Önéletírása, I. 194—5. *Rákóczy* Emlékiratai, 231—3. *Thaly*, Archivum. *Bél*, id. h. A nándorfejevári basa utóbb megjegyezte, hogy Károlyi három nap alatt bevehette volna Aradot, ha komolyan akarja, — »de csak szín volt, akkor is megmondta.« »Nem szín, hanem valóság — felelték Rákóczi követői; — mindazáltal ha ex sinceritate valaki megmondotta volna Károlyi uramnak, bizony, elvárakozott volna harmadnapig; de minthogy Rabutin feles erővel jött ellene, elnyomult ez végre alá, hogy consociálván magát az erdélyi generállal (Pekryvel), mely ellen magának elégséges ereje nem volt, ott Erdélyben megvervén, mind Erdélyt kézhez vehette volna, mind újabban Arad megszállására elérkezett volna.« A basa azonban sehogysem hitte el, hogy ezen múlt volna Arad megvétele. *Thaly*, Tört. Naplók, 225—7. — ²⁾ *Thaly*, Archivum, II. 96. — ³⁾ A szövegben Tót-Várallya. — ⁴⁾ *Thaly*, Archivum, II. 104—5. — ⁵⁾ *U.-o.* I. 217.

Nov. 15.-én pedig maga a fejedelem is bizalmatlanul fogadta a Tiszántúl biztosítása érdekében készített tervét¹⁾.

1708. kora tavaszán e vidék iránt két hír nyugtalanította a fejedelmet. Az egyik, hogy Jenő táján ellenség mutatkozott; s a másik, hogy *Kriechbaum* tábornoknak a Száva-Dráva közéből Arad felé kell vala mennie. Az elsőre nézve kiderült, hogy Rabutinnak Erdélyből kivonuló hadai voltak; a másodikra nézve jó vigyázatra intette Károlyit a fejedelem²⁾. Német szökevények arról értesítették utóbb, hogy *Löffelholz* ezredét Erdélyből Aradra és Szegedre rendelték³⁾. Idejárt, hogy «az Aradban fetregő» 500 rácز mindent elkövetett a szarvasi pusztá vár fölépítésére, egyrészt Szeged, másrészt a török hódoltság felé szabadon való közlekedésének biztosítása végett. A fejedelem «mód nélkül való szégyennek» tartotta volna, ha ebben meg nem akadályozza őket Károlyi, kit ez iránt május 4. utasított is⁴⁾. Az aradi rácзok azonban, a németek hadi mozdulatainak fedezése végett, májusban egészen Makóig portyáztak, miközben a szarvasi építkezések folytatását inkább a békési rácзokra hagyták. *Rabutin* tudniillik 600 gyaloggal a Maros mentén Aradon át ügyekezett Pétervárad felé s őt 1200 lovassal követte *Monticelli* német tábornok; míg a Maroson és Tiszán átkelhetek, az aradi rácзok örködtek⁵⁾.

Károlyi most *Draguly* kurucz hadnagyot küldte Arad felé, hogy *Kriechbaum* tábornokot Erdély felé vonulásában háborgassa. Hogy a kuruczok figyelmét másfelé térítse, Jenőből egy század német nagy tüntetéssel vonult a csúcsi hágóhoz; az oláh kurucz hadnagy azonban meglepte, körülvettette, fegyvere letételére kényszerítette s tisztjeivel együtt Károlyihoz küldötte rabúl az egész századot⁶⁾.

Még jobb fogást csináltak a kuruczok a nyáron. Báró *Palocsay* György ugyanis a saját s a Boné ezredéből való 150 lovassal és *Szabó* Sándor sarkadi kapitány 60 hajdúval *Félegyházy* Pál őrnagyot küldte Arad

¹⁾ *Thaly*, II. 140. »Megvallom — úgymond, — csak a szükség és a föld népének a seniorokkal egyetemben securitásokon megnyugodott elméjök okozza, hogy én is approbálom, mert volna elég, a mit mondhatnék lám-mondámnak valót, de mi haszna volna annak dispositiotétel nélkül; csak egyedül azt kívánom, hogy a sok aprólékos commendók véghezvigyék a kegyelmed parancsolatit és szerencsésebbek legyenek Sennyeinél, Budainál, Tordainál és a több szenteinknél, a melyekből áll sáncz-örzök lithániája. Azt ugyan, megvallom, csak nem praetereálhatom, hogy mosolygás nélkül hagyjam, hogy a ki annak-előtte a várakat rontani akarta: már most sánczocskákat építet; ehhez ingenért [ingenieur] nem küldök, mert a mennyiben a commandók elméjét ismerem, eo facto rossz volna, ha más építené; de hiszem egyébaránt, *ezerötven hajdú, kéteszer s hetven lovas per regulam cainczighvanczig 3120-at teszen, a ki is elég volna mezőben is resistálni az 500 rácзnak, a kit kegyelmed Aradon hagyott; de per regulam pigri et haza-oszlationis, attól félek, kevesebb lesz belőle; és hogyha az elmúlt nyáron egy sertés-pásztor elfutamtathatta Debreczen városát, — adja Isten, ezen végházak commendói többször el ne futtassák e télen.*« — ²⁾ Márcz. 21. és ápril 1. *U.-o.* II. 197., 221—2. — ³⁾ *U.-o.* II. 248. — ⁴⁾ *U.-o.* II. 260. — ⁵⁾ *U.-o.* 271. és III. 389. — ⁶⁾ *U.-o.* II. 290.

alá, mivel hírért hallotta, hogy a pestis miatt a főbb rác zisztek nem mernek a várban maradni, hanem a vár közelében levő szabadabb helyeken tanyáznak. Maga Tököli is egy góréban húzódott meg. Július 31.-én éjjel 2 órakor néhányad magával Félegyházy Arad-város kapuja alá nyargalt, az ott talált két muskatéros németet levágta, őrmesteröket elfogta s azután a víz mellett alá menván, egy katonai csárdánál, vagyis górénál¹⁾ átúsztatott a Maroson. Körülvette Tökölinek a góré előtt kifeszített sátorát, az őrálló rác zot levágatta, a sátorban azonban csak egy s ipost talált, ki bevallotta, hogy a rác z ezredes a góréban fekszik. Félegyházy őt is levágatta, azután körülkerítette a góré t; de föl nem mehetett oda, mert létrája fel volt húzva. Hiába szólította megadásra Tökölit, ki abban bízott, hogy a lárma s lövöldözések zajára még idejében megsegítik a várból, s hogy a góré vastag deszkájában ellapúlnak a golyók. A kuruczok azonban az éppen előtte való nap elnyomtatott árpaszalmával felgyújtották a góré t s a láng elsőben is a rác z ezredes ágyába kapott. Tököli két öcscse azonnal kiugrott a góréból, az egyik azonban lábát törte. Maga Tököli is leereszkedett most már, de szíve táján lövés érte, mire lezuhant s egyik lábát szintén eltörte. Különben életben maradt s mind a hármat az ellenség szeme láttára vitték magukkal a vitéz kuruczok. «A pestistől nem kell tartani — tréfált Palocsay Károlyival, — mert jól megfüstölték a góréban»²⁾. Másnap (aug. 1.) pedig a glogováczi rác zok már sürgősen kérték Kriechbaum tábornokot, tegyen lépéseket Rákóczi nál Tököli kiszabadítása iránt, s addig is nevezzen ki valakit élökre, mert «a haza (!) nagyon megrémült» s félnek, hogy ha nincs elüljárójuk, még egyéb baj is eshetik³⁾.

Rákóczi örömmel fogadta a jó hírt s aug. 22. most már maga biztatta Károlyit, hogy »a pestissel ne gondoljon; hanem ha Arad ellen operálhat, ne mulasztza el; *nem ári a pestis a magyarnak!*«⁴⁾. A megszállásból most ugyan semmi sem lett, ebben az egyetlen esztendőben azonban háromszor gyújtották fel a kuruczok Aradot s ekkor hamvadt el a város levéltára is⁵⁾. A nándorfejérvári basa hiában kérte a kuruczokat, hogy neki adják át az Aradon elfogott Tökölit; pedig azzal biztatta Rákóczit, hogy mivel Tököli, a kinek ő már hasznát vette, úgy sem igen szereti a németeket, az ő közbenjárására okkal-móddal a fejedelem kezeibe juttatná Aradot, vagy Szegedet. A fejedelem azzal válaszolt, hogy nem lehet megsérteni a foglyok kölcsönös kiadása iránt a magyarok és németek közt fennálló szerződést; voltaképp pedig attól tartott, hogy Tököli segítségével a basa török területre csalogatná át a magyarországi szerbeket. Különben

¹⁾ Ez a »szigetén«, tehát a mostani vár főbejárata táján állhatott. — ²⁾ *Thaly* a Vasárnapi Újságban, 1866., 139. l. és a várad i Tört. és rég. Közlönyben, 1875., 5. sz. Márki, Sarkad tört., 57—59. — ³⁾ *Szentkláray*, Száz év, 119. — ⁴⁾ *Thaly*, Archivum. II. 304. — ⁵⁾ *Fábián*, I. 200.

nyíltan is kijelentette a basa, hogy ha Aradot vagy Szegedet beveheti a fejedelem, az arnauti basát rendelné a határok őrizetére, annak embereiből pedig titkon 1—2000 is átszökhetnék a magyarokhoz; máskép, a béke veszélyeztetése nélkül, legfeljebb 1—200 törökkel seghethetné a fejedelmet¹⁾.

Rákóczi követei (Teleki Mihály és Pápay Gáspár) első sorban a miatt alkudoztak a basával²⁾, hogy ez 9000 arnautát engedjen átszökni a határon, s adjon azonkívül elegendő puskaport, bombát, élelét arra az esetre, ha Rákóczi Aradot vagy Szegedet megszállná; a ráczokat pedig költöztesse el ama tájakról, hogy e várakat éléssel ne segíthessék. A basa megígérte ugyan a portánál való közbenjárását, ő maga azonban állhatatosan hitte, hogy a magyarok a francia királynak megfogadták a karloviczi békében kijelölt határok megtartását s azért nem akarják bevenni Aradot vagy Szegedet, hogy azok valamiképen török kézre ne jussanak. E közben *Nyuzó* Mihály és *Sötér* Tamás kurucz ezredesek, kik a nándorfejérvári szerdárhoz és a portára küldött követeket a makói révig kísérték, a Szemere László lovas dandarával hirtelen az aradi vár alá fordultak, a kinnszorúlt ráczokat levágták, marháik egy részét elhajtották s mindjárt el is adták néhány török kereskedőnek; február 22.-én pedig már Kecskeméten voltak, a miért azután ápril második felében a szegedi ráczok pusztítottak Kecskemét határában³⁾. Károlyi Sándor viszont, «hogy inkább distractiót tegyen az erdélyi német hadnak», hajdúkkal *Szentiványit*, a fejedelem udvari lovas székely hadaival pedig *Cserey* Jánost küldte Zarándmegyébe, hogy onnan Erdélybe csapjanak be. Kriechbaum tábornok német és rácz hadakkal Wallensteint rendelte ellenök, ki Ribiczénél meg is verte a kurucz hadakat, és Csiszár Miklóst, Ribiczey Györgyöt, Görög Flórást stb. Aradra küldte fogságba, honnan csak váltságdíj lefizetése mellett szabadúlhattak a derék zarándi kuruczok⁴⁾.

Ekkor az aradi ráczok már ismét *Tököli* vezetése alatt álltak. A kuruczok márcziusban szabadon bocsátották őt, cserében a még 1704.-ben elfogott *Deák* Ferencz ezredesért⁵⁾. Tököli, a kinek még a nyáron is tartania kellett attól, hogy a kuruczok ismét fölverik Aradot⁶⁾, október végén Wilson tábornok parancsára már Debreczen felé nyomúlhatott, hogy Károlynak ott álló kuruczait szétugraszsa, vagy legalább nyugtalanítsa⁷⁾. Ebben a támadásában foghatta el Szabó Sándor sarkadi kapitányt több más sarkadival együtt, kik azután egészen Sarkad földadásáig, 1711-ig, Aradon raboskodtak⁸⁾. A portyázás nyomorúságait növelte a *dögvész*, melyet a kereskedők és kalmárok a török földről már 1708-ban behurczoltak Aradra, honnan azután az egész vidékre s 1709-ben Magyarország nagyobb részére

¹⁾ *Thaly*, Tört. naplók. Monum. II. oszt. XXVII. 218. — ²⁾ *U.-o.* 228—231. —

³⁾ *Szászadok*, 1868., 711. *Hazánk*, III. 136. — ⁴⁾ *Cserey*, Hist. 426. *Kozma*, Zaránd, 92—3.

— ⁵⁾ *Szászadok*, 1868., 714. — ⁶⁾ *Pápay* Gáspár levele 1709. jún. 24. *Lakatos*, Arad, I. 60.

⁷⁾ *Szentiklárav*, I. 119. — ⁸⁾ *Márki*, Sarkad tört. 60—2.

is elterjedt, 1710-ben pedig a Maros mentén újabb erővel lépett föl. Ez lehetett oka, hogy a németek és a rácok üresen hagyták Arad várost s 1710 nyarán inkább a falvakban szállásolták el az őrséget. «Bizony — jegyezte meg a fejedelem, — ha belé mehetnék sem kívánkoznám»¹⁾).

Arad vára azonban nem állt pusztán, mint a fejedelem gondolta; magában a városban is élénk tevékenység uralkodott, kivált a német városban, melynek lakossága különben fele részben rác volt. Újabb házak emelkedtek az 1707-ben leégett régiek helyett s a lakosok igénytelen lakásai közül kiváltak a kincstár, a nemesek és egyes polgárok ízléses épületei. *Höfler* Kamill megfelelőbb új templomot építtetett a leégettnek helyére, — *Preisler* Ferencz pedig, ki 1676. okt. 4. mint tábori pap kezdte működését, Löffelholztól segítettve, a várban a sz.-Capistranoról elnevezett ferenczieknek még 1705. alapított plébániáját rendezte²⁾).

Midőn a kuruczok ügye ezen a vidéken már teljesen veszve látszott, s 1711. január 11. kapituláltak a sarkadiak is, kik az aradi rácok ellen oly jó szolgálatoakat tettek, márcz. 30. Rákóczi olyas hírrel vígasztalta Bercsényit, hogy a marosmenti rácok Bécsbe izentek volna, béküljön meg a császár a magyarokkal, ha békülni akar, mert nekik azután más dolguk lesz. Pálffy tábornagy pedig, ki időközben Heislertől átvette a fővezérletet, vasra verette a gyanússá vált Tökölit³⁾, ki kurucz fogságából alkalmasint némi rokonszenvet hozott magával a magyarok iránt s kit, mint ösmeretes, a törökök már 1709-ben fel akartak használni a magyar ügy érdekében. Május elsején azután a majtényi mezőn elhangzott hűségeskü véget vetett a szabadságharcznak, melyben az aradi rácok oly kitartóan küzdöttek ellenök. A rácok öröme azonban aligha volt teljes. Vezérök, Tököli, ki annyi zsákmányhoz juttatta őket, a császáriaktól jutalmúl remélt aranyok helyett egyideig még vaslánczot csörgetett, míg a főkapitányságot *Sevics* György vette át.

¹⁾ *Bercsényihez* 1710. júl. 27., *Vayhoz* szept. 11. *Thaly*, Archivum, III. 141., 163.

— ²⁾ *Lakatos* (II. 42.) Höflernek, *Bél* kézírata, mely *Preisler* életében készült, *Preisler*nek tulajdonítja az aradi katholicismus visszaállítása érdemét, melyet a kettő közt kell megosztanunk. — ³⁾ *Thaly*, Archivum, III. 605.